

Tarp kaimo ir miesto: tapatybės konstravimas autobiografiniuose pokario vilniečių pasakojimuose

LINA BŪGIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Remiantis vykdant projektą „Individualaus modernėjimo siužetai pirmosios kartos miestiečių autobiografiniuose pasakojimuose (pokario Vilnius)“ surinktais žodiniiais interviu ir kitais šaltiniais, straipsnyje keliamas klausimas: kaip, kada ir koku mastu per du pokario dešimtmečius į Vilnių atvykę gyventojai adaptavosi ir tapo / pasijuto miestiečiais (o gal išvis tokiais netapo)? Atsakymo į šį klausimą ieškoma naudojant sakinės istorijos metodinę prieigą, o žodinių autobiografinių pasakojimų tyrimui pasitelkiant folklorinę naratyvinę analizę: dėmesys kreipiamas į tam tikrus išskirtinius pasakojimų turinio ir raiškos bruožus, leidžiančius įžvelgti gilesnę naratyvo struktūrą ir rekonstruoti esmines pasakotojo savivokos sudedamąsias dalis.

RAKTAŽODŽIAI: autobiografiniai pasakojimai, pokario Vilnius, tapatybė, miesto antropologija.

Straipsnio tyrimo pagrindą sudaro 2017–2018 m. surinkti pokario Vilniaus gyventojų (daugiausia būtent per du pokario dešimtmečius, 1945–1965 m., į Vilnių atsikėlusių žmonių) žodiniai autobiografiniai pasakojimai, taip pat tą laikotarpį atspindinti rašytinė, spausdinta memuarinė medžiaga (atsiminimai, interviu, autobiografijos) ir istorikų bei žurnalistų surinkti duomenys ar paskelbti tekstai apie pokario Vilnių ir sovietmetį apskritai. Šios medžiagos analizei taikomas pastaruoju metu humanitariniuose moksluose itin populiarus sakinės istorijos metodas (žr. Vinogradnaitė... [et. al.] 2018).

Sakinės istorijos metodas įprastai Lietuvos humanitarų taikomas renkant informaciją apie įvairius sovietmečio epochos reiškinius, įvykius, procesus bei juos tyrinėjant arba interpretuojant. Paprastai žmogiškoji atmintis ir ją prakalbinti padedantys „instrumentai“ panaudojami susidūrus su archyvinių dokumentų stoka, norint gauti kokybinę prasmę unikalios, jokiuose kituose istoriniuose šaltiniuose neužfiksuotos, informacijos ar siekiant atlikti tokį praeities (re)konstrukcijos veiksmą, kurio metu tyrinėtojas ir jo

šaltinis (pokalbininkas) suvienija pastangas bandydami atsakyti į klausimus: „Kaip buvo iš tikrųjų?“; „Ką mes apie tai dabar manome?“; „Kokią prasmę mums, gyvenantiems čia ir dabar, įgyja praeitis, jos (at)kūrimo veiksmas ir šio veiksmo rezultatas – naujas pasakojimas?“ Taigi sakininės istorijos metodinė prieiga leidžia nauju būdu *pažinti, išgyventi* bei *įprasminti* praeitį (Švedas 2015: 190).

Akivaizdu, kad tokia metodinė prieiga yra itin paranki mėginant gilintis į individualią savivoką ir jos raidą, siekiant nustatyti įvairialypės asmeninės tapatybės¹ bruožus. Mūsų tyrime ypatingą vertę įgyja žodiniai autobiografiniai pasakojimai, sukaupti kaip tik šio projekto tikslais. Naratyvinė medžiaga renkama pusiau struktūrinto interviu būdu: pateikus įžanginį klausimą (t. y. apibūdinus mus dominančią temą), pašnekovui leidžiama pačiam spręsti, ką pasakoti, tačiau tam tikrus svarbius momentus mėginama tikslinti, akcentuoti užduodamais klausimais. Ypač stengiamasi išsiaiškinti, ką žmogus mano apie tam tikrus savo gyvenimo įvykius, kurie iš jų jam (jai) atrodo svarbūs ir kodėl, kaip jis (ji) interpretuoja tam tikrus reiškinius, savo ir aplinkinių poelgius, sprendimus, jų priežastis, gyvenamąją aplinką ir t. t. Taigi mus domina ne objektyvi faktų verifikacija (kai kada istorikų vis dar laikoma siekiamybe), o subjektyvi jų interpretacija, nes kaip tik ji atspindi asmenybės savivoką ir brandą, leidžia įvertinti savirefleksijos apimtį ir gylį, o sykiu – ir esminius individualios tapatybės komponentus. Šiam tikslui – nuodugnesniam žodinių pasakojimų tyrimui – pasitelkiami ir gyvenimo pasakojimų naratyvinės analizės metodai, jau kuris laikas plačiai taikomi Suomijos, Švedijos, Didžiosios Britanijos, JAV ir kitų šalių tyrėjų (Bennett 1989; Kaivola-Bregenhøj 1996, 2006, 2008, 2009; Palmenfelt 2007, 2009; Portelli 1981; Scuro 2004; Sommers 1994 ir kt.). Dėmesys kreipiamas ne tik į pasakojimų turinį, bet ir į jų raišką: vadinamuosius raktinius pasakojimus (t. y. momentus, kurie pateikiami pirmiausia arba prie kurių pasakojant tolydžio sugrįžtama, nes jie atrodo itin reikšmingi pasakotojui) bei į kitus išskirtinius žodinių pasakojimų bruožus (tam tikras *bendrąsias vietas*, pasakojimo dinamiką, atskleidžiančią kintančius pasakotojo vaidmenis, ekstralingvistines raiškos ypatybes, leidžiančias pajusti pasakotojo norą ar nenorą šnekėtis tam tikromis temomis, ir pan.). Visa tai padeda išvelgti gilesnius naratyvinius klodus ir tiksliau rekonstruoti esmines pasakotojo savivokos sudedamąsias dalis.

1 Svarbu pabrėžti, kad asmeninė tapatybė nėra nei tam tikra duotybė, nei vieną kartą ir visiems laikams suformuotas dalykas: „Viena vertus, tapatybė įgyjama tarsi savaime, ją apibrėžia, „užduoda“ šeima, kilmė, paveldas, aplinka, tradicijos. Antra vertus, tapatybę kuria, ugdo, pasirenka pats individas. Peržengdamas savo subjektyvumą, jis „išeina už savęs“, susisaisto, tapatinasi su išoriniais, realiais ar tariamais esiniais. Jų skalė plati ir įvairi – tai profesija, karjera, šeima, istoriniai veikėjai, literatūriniai personažai, pagaliau vertybės, idėjos, tikėjimai. Vienoks ar kitoks tapatinimasis – tai asmenybės tapsmo ir brandos kelias“ (Kuzmickas 2015).

Pagal savo socialinę ir chronologinę aprėptį bei tikslus mūsų tyrimas galėtų šlietis ir prie socialiniuose moksluose plėtojamos miesto antropologijos. Tiesa, ji dar toli gražu nėra pakankamai išplėtotą ne tik Lietuvoje, bet net ir tarptautiniu mastu, nors istoriškai jau susiformavo bent kelios jos kryptys ar mokyklos: miesto ekologija, bendruomenių tyrimai, socialinių tinklų analizė, miestų planavimo ir jo pasekmių studijos, metropolio ir aplinkinių teritorijų sąveikos analizė, miesto etnografija, miesto kaip teksto studijos ir t. t. (žr. Low 2005). Dauguma šių krypčių galėtų būti taikomos ir išties naudingos ir Vilniaus tyrimams; kai kurias tokio pobūdžio gijas bandoma užčiuopti ir šiame straipsnyje. Deja, visų minėtų perspektyvų (ir dar daugelio kitų) aprėpti neįmanoma. Šiaip ar taip, akivaizdu, kad tam tikra teorinė miesto gyvenimo analizė būtina siekiant suvokti šiuolaikinį postindustrinį ir postmodernųjį pasaulį. Miestas, kaip kasdienių praktikų plėtojimo(si) terpė, gali padėti nustatyti sąsajas tarp makrolygmens procesų ir kasdienės žmonių gyvenimo tikrovės (ten pat: 2). Šiuo atveju pamėginsime pasigilinti į pačią „miestiškumą“ (angl. *urban*) sampratą: kokią vilniečių tapatybės dalį ji sudaro?

POKARIO VILNIUS: ISTORINIAI KATAKLIZMAI IR IŠGYVENIMO TAKTIKOS

Vilnius – nepaprastai įdomaus ir dramatiško likimo miestas; tai ypač pasakytina apie jo istoriją XX amžiuje. Per Antrąjį pasaulinį karą ir pokario dešimtmečiais miesto gyventojų sudėtis pakito itin radikaliai (tokių didelių pokyčių per tokį laikotarpį trumpą istorinį laikotarpį tik nedaugeliui miestų yra tekę patirti). Todėl absoliuti dauguma dabartinių vyresnio amžiaus miesto gyventojų yra pirmosios kartos atvykėliai, atsikraustę į Vilnių pirmaisiais metais po karo arba šeštajame septintajame dešimtmetyje; jų tėvai ir seneliai negyveno šiame mieste².

Vilnius (ar *Vilna*, *Vilne*, *Wilno*, kaip miestą vadino įvairiakalbiai jo gyventojai) per visą daugelio šimtmečių istoriją iki pat XX a. antrosios pusės, žvelgiant lietuvių akimis, pasižymi savotišku dualizmu: viena vertus, buvo ryški labai didelė politinė, kultūrinė, ekonominė ir pagaliau simbolinė jo reikšmė Lietuvos valstybei, kita vertus, buvo itin mažas etninių lietuvių (ar lietuviškai kalbančių gyventojų) skaičius pačiame mieste. Antai dar XX a. pradžioje administraciniu atžvilgiu Vilnius tebuvo carinės Rusijos imperijos provincijos miestas, kurio daugumą gyventojų sudarė lenkai, žydai ir rusai. Kai po Pirmojo pasaulinio karo, šiai imperijai byrant, pradėjo kurtis nacionalinės valstybės, Vilniuje 1918 m. pasirašyta Lietuvos Nepriklausomybės deklaracija šį miestą įvardijo kaip Lietuvos Respublikos sostinę, nors

.....
2 1992 m. atliktos apklausos duomenimis, 41 proc. vilniečių buvo čia gimę, o 43 proc. mieste gyveno ne ilgiau nei penkiolika metų (žr. Pocevičius 2018: 46).

etniniai lietuviai tuo metu jame tesudarė vos 2,6 proc. (Kasperavičius 2017). Po 1920 m. įsiplieskusio karinio konflikto Vilniaus kraštas atiteko Lenkijai, ir Vilnius iš esmės toliau liko provincijos miestu – tik dabar jau Lenkijos valstybėje. Didžiąją jo dalį sudarė lenkiškai kalbantys gyventojai ir gausi žydų bendruomenė; Vilnius buvo išskirtinis žydų kultūros centras, simboliškai vadintas Šiaurės Jeruzale. Deja, Antrasis pasaulinis karas šiai bendruomenei buvo negailestingas: iš 60 tūkstančių žydų, kurie 1939 m. gyveno Vilniuje, po karo teliko vos septyni tūkstančiai. Taigi 90 proc. Vilniaus žydų, o sykiu ir turtinga, spalvinga, klestinti jų kultūra iš esmės buvo nušluota nuo žemės paviršiaus.

Miesto gyventojų skaičius per karą sumažėjo kone perpus. Ir tai dar buvo ne viskas: ne mažesnis demografinis lūžis laukė pokariu. Per 1944–1946 m. vykdytą Sovietų Sąjungos ir komunistinės Lenkijos „apsikeitimo“ etniniais lenkais ir lietuviais kampaniją (arba sovietų valdžios parengtą vadinamąjį homogenizavimo planą), kurią istorikai linkę laikyti tiesiog prievartiniu iškeldinimu, turinčiu net tam tikrų etninio valymo požymių, iš likusių maždaug 110 tūkstančių Vilniaus gyventojų daugiau kaip 90 tūkstančių lenkų ir Lenkijos pilietybę turėjusių žydų (t. y. apie 80 proc. tuometinės miesto populiacijos) gyvuliniais vagonais buvo išgabenti į Lenkiją, daugiausia – į ištuštėjusias Rytų Prūsijos sritis. Nenorintiems išvykti buvo grasinama tremtimi į Sibirą. Nors mainais siekta „susigrąžinti“ apie 15 tūkstančių etninių lietuvių iš Lenkijos, istorikų turimais duomenimis, atvyko tik juokingai mažas jų skaičius – 14 asmenų (Stravinskienė 2011: 200, 2014: 126). Tad miestas, netekęs didžiosios dalies savo ankstesnių gyventojų – lenkų ir žydų, tarp kurių buvo ir kone visas kultūrinis tarpukario elitas bei inteligentija (pastarosios gyventojų grupės sovietai itin aktyviai stengėsi nusikratyti, žr. Kasperavičius 2017), liko ne tik sugriautas, bet ir beveik visiškai tuščias bei apleistas. Dar 1939 m. Lietuvos Respublikos pradėtą propagandinę lietuvių skatinimo vykti į Vilnių kampaniją po karo sovietų valdžia savotiškai mėgino atnaujinti, bet tos pastangos iš esmės nedavė vaisių – labiausiai dėl prastų socialinių ir buitinių sąlygų nuniokotame mieste.

Į ištuštėjusį, nusiaubtą miestą iškart po karo atvyko nemažai žmonių iš Baltarusijos, Ukrainos, įvairių Rusijos sričių – dauguma jų bėgo nuo dar didesnio skurdo ir bado; dalis atsikėlėlių iš įvairių Lietuvos vietų atvyko vengdami gresiančios tremties ir tikėdamiesi lengviau pasislėpti dideliame ir margame mieste. Kaip liudija vienas iš tokių atvykėlių, aštuoniasdešimtmetis Liutavaras Masiliūnas, kuris kartu su motina į Vilnių pateko 1945 metų rudenį, būdamas dar vaikas (sovietams sušaudžius į Archangelsko kraštą išvežtą jo tėvą, paskutinį nepriklausomos Lietuvos susisiekimo ministrą Joną Masiliūną), Vilniuje visur plytėjo griuvėsiai, riogsojo sudegę tankai, o daugelyje miesto vietų tvyrojo salsvas yrančių lavonų kvapas – jų neištengta surinkti iš po griuvėsių. Vaikai prasimanydavo keistų žaidimų:

Gyvenamieji namai sudegdavo, bet jų kaminai išlikdavo. Tada paimdavome plaktukėlius arba kirvukus (jų rasdavome griuvėsiuose), kaldavome ir žiūrėdavome į viršų, kad kaminas nenugriūtų <...>. Kaminui pradėjus svyruoti, mes gerai apskaičiuodavome, kur jis kris. O kai jau pradėdavo kristi, bėgdavome nuo jo toliau (Lunevičiūtė 2016).

Statistiškai iš 525 Vilniaus senamiesčio pastatų 11 buvo visiškai sulyginti su žeme, 45 taip smarkiai nukentėję, kad turėjo būti nugriauti, o dar 125 – apgriuvę ir reikalavo rekonstrukcijos (dalis jų paskui irgi buvo nugriauta, nesivarginant atstatyti); vadinas, daugiau kaip 34 proc. Vilniaus senamiesčio pastatų per karą smarkiai nukentėjo (Pocėvičius 2016: 795). Kai kurių tyrėjų nuomone, didesnė žala Vilniaus senamiesčiui vis dėlto buvo padaryta ne per karo veiksmus, o kaip tik pokariu, nes dalį nesmarkiai apgriautų pastatų būtų buvę nesunku suremontuoti, tačiau jie liko tušti, be gyventojų – išžudytų žydų ar išvykusių lenkų, kuriems būtų rūpėję atstatyti savo namus. Taigi statiniai ilgai stovėjo tušti, nes niekas į griuvenas keltis nenorėjo, ir vis labiau iro, o paskui juos sistemingai griovė (žr. Drėmaitė 2010; Verkėlis 2015). Pasak L. Masiūno, vidurinių mokyklų mokiniai kartu su suaugusiais įvairių įstaigų darbuotojais buvo siunčiami tvarkyti griuvėsių (visi turėjo atidirbti nustatytą valandų skaičių):

Visi miesto gyventojai privalėjo tai daryti – kad ir kokioje įstaigoje dirbi, kažkiek valandų turi atidirbti švarindamas Vilnių. Mes, mokiniai, eidavome dirbti ir išsirikiavę tas plytas perdavinėdavome vienas kitam, kol jos patekdavo į sunkvežimį (Lunevičiūtė 2016).

Panašiai pasakojo ir Rostovo srityje gimęs Vladimiras, kuris į Vilnių atvyko 1947 m. iš Ukrainos, būdamas penkiolikmetis. Pasak jo, vyresniųjų klasių mokiniai turėdavo atidirbti šimtą valandų „vardan miesto gerovės“. Kraudavo plytas ir žemes į siauruko vagonėlius. Vladimiras dar ir už mamą atidirbo – plušo visą vasarą. Vilniaus senamiestis, jo žodžiais, buvęs „vienos plytos“, nė vieno namo. Vladimiro istorija puikiai atspindi daugelio iškart po karo į Vilnių atvykusių žmonių atsiradimo šiame mieste aplinkybes. Iš esmės Vladimiro šeima į Vilnių pateko atsitiktinai: vienas jaunesniųjų jo motinos brolių, raudonarmietis ryšininkas, karą baigė ties Karaliaučiumi. Kažkoks pažįstamas pasiūlė jam vykti į Vilnių, nes tai esąs „labai geras miestas“. Vladimiro dėdė čia apsigyveno ir pasikvietė ne tik savo šeimą, bet ir seserį su vaikais. Vladimiras prisimena, kad kai 1947 m. jie atsikraustė, jo dėdė su žmona ir dukrele gyveno vieno kambario namuke; paskui jie ten glaudėsi septyniese. Trejus metus ten pragyveno; Vladimirui tekdavo miegoti po stalu, nes kitur netilpo – nebuvo vietos. Taip ir nakvodavo, pasiklojęs ir užsiklojęs miline, o po galva pasikišęs pliauską ir batą (Vladimiras, g. 1932, 2017-07-28)³.

.....

3 Vykdamas projektą surinkta pokalbių medžiaga dar galutinai nesutvarkyta, todėl šiame straipsnyje ja remiantis nurodomas pateikėjo vardas, gimimo metai ir interviu atlikimo data. Vėliau, baigus tvarkyti ir sisteminti medžiagą, visi įrašai bus pateikti saugojimui Lietuvos tautosakos archyve ir įgis šio archyvo signatūras.

Po karo Vilniuje vykusį „tautų kraustymąsi“ puikiai apibendrina L. Masiliūnas:

Vaizdas būdavo toks: iš Rusijos atvykdavo traukiniai, pilni žmonių. <...> jie alkani eidavo iš stoties ir stengdavosi rasti, kur pavalgyti. Vilnius buvo kolonizuojamas <...>. Rusai iš Smolensko ir kitur vyko į Vilnių gelbėdamiesi nuo bado. Lenkai, kurių čia buvo dauguma, per prievartą važiavo į vokiškas žemes. Jiems pasakydavo „arba Sibiras, arba vokiškos žemės“, ir jie važiuodavo (ten pat).

Sovietinis režimas dėjo nemenkas pastangas, siekdamas ne tik pakoreguoti gyventojų sudėtį, bet ir stengdamasis iš jų atminties ištrinti dalį jam netinkamos ankstesnės Vilniaus istorijos. Jis siekė sukurti naują simbolinę miesto tapatybę, atitinkančią ideologinius poreikius: buvo pervadinamos miesto gatvės ir aikštės, akcentuojami neva svarbūs „revoliucinės“ miesto praeities momentai, griežtai atrenkami tik tam tikri nacionalinės Lietuvos istorijos komponentai, turintys pabrėžti, neva komunistinė ideologija visada buvusi natūrali „lietuvių liaudies“ raidos kryptis (Mikailienė 2010: 176). Vis dėlto klausantis liudininkų pasakojimų atrodo, kad bent jau nepriteklių paženklintu pirmuoju pokario dešimtmečiu ideologiniai dalykai didžiąjai miesto gyventojų daliai buvo gana tolimi: pirmieji žmonių rūpestis ir kasdienių pastangų tikslas buvo kaip nors išgyventi, visuotinio stygiaus ir suirutės sąlygomis prasimanyti maisto ir kitų būtinai reikalingų dalykų. Ir šiuo atžvilgiu, kiek galima spręsti iš amžininkų atsiminimų, pokarinio Vilniaus gyventojai demonstravo tiesiog neįtikėtiną išradingumą. Antai tas pats Vladimiras išsamiai pasakoja apie tuometinius savo šeimos bandymus visaip verstis, kad išgyventų:

Valgyti buvo mažai. Su kibiru eidavom į pieno kombinatą, gaudavom separuoto pieno, įmesdavom duonos, suraugindavom ir dvi dienas valgydavom. Dėdienė pirkdavo turguje mėsos ir virdavo iš jos 10–15 lėkščių šaltienos, kurią pardavinėdavo stotyje. Ir patys tą šaltieną valgydavom; iki šiol į šaltieną žiūrėti negaliu.

Du draugai žinojo traukinių iš Leningrado tvarkaraštį ir pažinojo palydovus, tie atveždavo popirus. Pirkdavom pakais, o paskui pardavinėdavom vienetais. Stotis buvo subombarduota, aplinkiniai rajonai irgi. Triaukščiai griuvėsiai priešais stotį stovėjo (Vladimiras, g. 1932, 2017-07-28, garso įrašo sutrumpintas vertimas; pokalbis vyko rusų kalba).

Kitas populiarus būdas – reikalingų maisto produktų tiesiog užsiauginti. Pasak Vladimiro, prie geležinkelio bėgių buvo daug laisvos žemės, kuri niekam nerūpėjo. Todėl, kas netingėjo, susikasdavo nemažą plotą, įveisdavo daržą ir augindavo bulves. Panašiai žemdirbystę pačiame miesto centre praktikavo į Vilnių 1948 m. atvykusios Sigitos šeima: jų namas buvo dabartinių V. Kudirkos ir J. Basanavičiaus gatvių sankirtoje, o kieme jie augino pomidorus, kurie buvo svarbus maisto šalti-

nis. Dar čia buvo sodas, kai kurios obelys išliko net iki šių dienų (Sigita, g. 1939, 2017-05-04). O pasak Vladislavo, kuris į Vilnių atvyko 1949 m., kai kurios miesto institucijos apskritai turėjo savo nedidelius žemdirbystės ūkius, kuriuos jis vadina „kumetynais“:

O tais laikais buvo tokia padėtis: keturiasdešimt septinti metai, pinigų reforma, červoncai baigėsi, atsirado rubliai, dešimt kartų sustiprinti, bet vis dėlto vis tiek tas gyvenimas buvo baisiai prastas. Ne tik darbuotojų, bet ir, taip sakant, vadovybės. Todėl kiekviena rimta įstaiga – ministerijos, trestai – turėjo pagalbinius ūkius. Kokiu būdu. Apie Vilnių labai daug laisvų žemių, tame tarpe ir šita. Čia buvo ta gyvenvietė, išskyrus jau tą namelį, šitą namelį pastačiau pats. O visi tie pastatukai, tie du pastatukai, tie buvo kumetynai, reiškia. Buvo žydų tautybės žmogus Šobatas; jis užsiiminėjo daržininkyste, ir reikalingi buvo darbininkai. Tai va, tai jiems ir buvo tie namai ir pastatyti, kiekvienas namas kryžium pastatytas, keturių kambarių, ir kiekvienam kambary buvo po kumečio šeima. <...> Kodėl, pagalbiniai ūkiai kam buvo reikalingi? Sakykim, augino pagalbinis ūkis pieno, daržoves, ir visą tą aš veždavau į trestą. Apželdinimo buvo pagalbinis tresto ūkis. Ir veždavo tenai; administracija, darbuotojai išsipirkdavo už nedideles kainas. Nes būdavo gi visuotinio deficito kortelės, tiesiog siaubingas tas gyvenimas buvo (Vladislavas, g. 1933, 2018-04-23).

Vladislavo šeima, kaip ir jau minėtosios Sigitos bei daugelis kitų pokariu į Vilnių atsikėlusiu etninių lietuvių, čia atsидūrė bėgdama nuo tiesiogiai grėsusios tremties:

Vat būtent, keturiasdešimt aštuntų metų pavasarį mūsų šeima buvo sąrašuose tremčiai. Tėvukas labai buvo darbštus žmogus, du kartus žemę pirko savo nelaimėi. Paskutinį kartą penkių hektarų sklypą pirko jau keturiasdešimtais metais, trisdešimt devintais, tarp trisdešimt devintų ir keturiasdešimtų metų. Ir, žodžiu, pasidarė jis liaudies priešas. Ir važiuot, mes visgi į Sibirą neišvažiuom, tiesiog išvengėm. Tėvukas turėjo pusbrolių prokurorą. Nu, ir jis pradėjo teirautis, ką daryti, reiškia, dėl tos tremties. Tai mes, reiškia, išlikom, teko tėvukui registruotis iš naujo gyvenimui. Nu, ir pusbrolio patartas, jis paliko tėviškę ir atvažiavo Vilnių ieškoti darbo (Vladislavas, g. 1933, 2018-04-23).

Tačiau ir čia nebuvo lengva – tokie atvykėliai atsidurdavo tarsi uždarame rate: be registracijos į darbą nepriimdavo, o registracijos negalėdavai gauti, kol nedirbi. „Tai va, tėvukas, atvažiavęs į Vilnių, sudėvėjo dvi poras batų ieškodamas darbo“, – reziumavo Vladislavas. O galiausiai, kaip ir kitiems, teko griebtis gudrybės – tiesiog suklastoti dokumentus. Su panašia situacija susidurdavo ir po tremties iš Sibiro emę grįžti lietuviai: jų neregistravo, nepriėmė į darbą, neleido mokytis norimos profesijos (Rimvydas, g. 1934, 2017-04-27; Angelė, g. 1939, 2017-05-06; ir kt.). Šie žmonės

Vilniuje jautėsi nelyginant politiniai pabėgėliai; kad kaip nors išgyventų, jiems tek-davo griebtis visokių nelegalių triukų, gyventi nuolatiniėje baimėje ir varge. Tuo tarpu iš Sovietų Sąjungos atvykę kariniai, partiniai funkcionieriai ar šiaip „specialistai“ naudojosi privilegijuota padėtimi. Kaip liudijo tremtinė Ona, tremtiniai ir jų vaikai „paršliaužė keliais“. Tuo tarpu Vilniuje jau įsitvirtinę rusai naiviai tikėjo esantys čia labai reikalingi „specialistai“. Antai ir Onos bendradarbė, rusė Tatjana, buvo įsitikinusi, kad penktajame dešimtmetyje jos senelį atvežė iš Rusijos telegrafo viršininku; ji nė nesusimąstė, kur buvo dingęs ankstesnis viršininkas, ir tik iš Onos sužinojo, kad šis buvęs ištremtas į Sibirą (Ona, g. 1942, 2018-05-28). Akivaizdu, kad tokia situacija negalėjo nekelti etninių ir socialinių įtampų, nors prievartinis politinis režimas neleido joms atvirai išpliekti. Vis dėlto slapta neapykanta ar neprielankumas privilegijuotiems ir režimo malonėmis besinaudojantiems asmenims nepaliovė rusenę, nors, kaip liudijo buvę tremtiniai ir jų giminaičiai, atvirai prieš esamą tvarką stoti retai kas išdrįsdavo ir paprastai tylėdavo sukandę dantis (Angelė, g. 1939, 2017-05-06; Ona, g. 1942, 2018-05-28).

Tuometinius ne visada sėkmingus skirtingų tautybių ir socialinių sluoksnių atstovų bandymus sugyventi tarpusavyje savo atsiminimuose ironiškai apibūdina Samas Yossmanas:

Skirtingų tautybių kaimynai sugyvenome tikrai gerai. Bet kartą atsitiko toks dalykas. Sėdėjome kieme su rusu Alioša, tokiu pat vargeta kaip mes visi. Jam buvo tiek pat metų, kiek ir man – gal šešeri. Staiga jis sugriebė akmenį ir taip trenkė man į galvą, kad net kraujas pasipylė. Veiksmą lydėjo žodžiai: „Tu bjaurus žydas. Jūs užmušėt Jėzų Kristų!“ Aš net nežinojau, kas tas Jėzus Kristus. Grįžau namo. Motina klausia, kas nutiko. Paaiškinau, kad mes kažką užmušėm, bet nežinau, kas jis. Daugiau niekada nieko panašaus nei iš lietuvių, nei iš lenkų ar kitų rusų patirti neteko. Tada supratau, kad ne visi mes draugaujame taip, kaip draugas Stalinas kalbėjo apie idealią tautų draugystę, kuri esą egzistuoja SSRS (Yossman 2016: 16–17).⁴

Šiaip daugelis pokario vilniečių prisimena gana šiltus, kaimyniškus tarpusavio santykius, vyravusius tuo metu: geranorišką pagalbą vieni kitiems, dalijimąsi resursais ar naudinga informacija, tiesiog draugišką vieni kitų palaikymą. Nemažai vaikų

4 Įdomu, kad kiek toliau knygoje tas pats autorius tarsi prieštarauja ankstesniam savo teiginiui, neva daugiau niekada nieko panašaus patirti netekę, ir su ironija pasakoja apie dar vieną atvejį, puikiai iliustruojantį savotišką sovietmečiu klestėjusį ir režimo kurstomą antisemitizmą:

„Mokytis pradėjau praėjus pusei metų nuo Stalino mirties. Kaip tik tuomet Rusijoje vyko žydų daktarų teismas – juos kaltino dėl bandymo nunuodyti Staliną. Vienas vyresnis 4 ar 5 klasės vaikas per pertrauką partrenkė mane ant žemės, suėmė už kojų ir pradėjo daužyti galvą šaukdamas: „Jūs, žydai, nužudėt mūsų didįjį Staliną!“ Už Jėzų Kristų jau buvau atkentėjęs, dabar teko kentėti dėl Stalino“ (Yossman 2016: 17–18).

ir paauglių, atvykusių iš įvairių vietų ar priklausiusių skirtingiems tuometės visuomenės sluoksniams, susidraugavo tarpusavyje nepaisydami net etninių skirtumų – skirtingos kalbos (Gerda, g. 1946, 2018-04-24). Antai minėtoji Sigita prisimena, kad atvykus į Vilnių jų šeima netruko susibičiuliauti su įvairiausiais kaimynais (viena jos draugė buvo žydė), o su klasės draugėmis ji taip suartėjo, kad šiltus ir draugiškus santykius išsaugojo daugelį dešimtmečių – iki pat šių dienų. Vladimiras savo ruožtu tikino, kad nors Vilniuje žmonių santykiai jam neatrodė tokie artimi, kaip buvo pratęs matyti Ukrainos „chutore“, bet ir čia jam pavyko susidraugauti su kaimynais – jaunais lenkais, su kuriais kartu pradėjo lankyti sporto treniruotes. S. Yossmanas apibendrina:

Visas kiemas gyveno lyg viena šeima. Kaimynas pas kaimyną užėiti galėjo kada tik panorėjęs pasikalbėti ar išgerti. Taip gyventi buvo tikrai jauku. Po karo žmonės vieni kitiems labai padėdavo. Ne už pinigus, iš širdies, nes suprato vieną paprastą taisyklę – jei vieni kitiems nepadės, neišsilaikys (ten pat: 15–16).

Sakytume, tokie kaimyniški santykiai labiau primena kaimo bendruomenę, o ne tai, ką esame pratę įsivaizduoti kalbėdami apie šiandieninį miestą. Iš tiesų, atrodo, kad net ir buitine prasme iškart po karo Vilnius labiau panėšėjo į kaimą nei į miestą: būstai kūrenami malkomis, lauke – daržai, o neretai – ir laikomi gyvuliai⁵, vanduo – iš vadinamosios kolonėlės kieme, visi „patogumai“ – irgi lauke. Natūralu, kad į tokias sąlygas patekę iš kaimų ir miestelių atsikraustę gyventojai čia irgi kūrė atitinkamus tarpusavio santykius. Galima sakyti, kad net ir ekonominis daugelio šeimų gyvenimas turėjo tam tikrą natūrinio ūkio bruožų: toli gražu ne viską galima buvo įsigyti už pinigus, net jeigu jų ir pavykdavo sukrapštyti. Daug ką tekdavo išmainyti, užsiauginti, pasigaminti patiems ar kaip nors kitaip prasimanyti. Tam irgi reikėjo glaudžių socialinių bendruomeninių ryšių, kurie neretai būdavo mezgami ankstesnių sąsajų pagrindu: tarp kraštiečių, giminaičių, iš anksčiau pažįstamų asmenų. Tokiu būdu Vilniuje lyg koks korys buvo lipdomos nedidelės artimai susijusios bendruomenės, kurios čia puikiai tarpo – bent jau iki pačios šeštojo dešimtmečio pabaigos, kai prasidėjo didelės permamos ir intensyvi miesto urbanizacija.

.....
5 Teko fiksuoti ne vieną liudijimą apie mieste auginamas ir ganomas ožkas (pvz., Gražina M., g. 1940, 2017-05-19; Jurgis, g. 1938, 2017-05-04).

VILNIUS ŠEŠTAJAME SEPTINTAJAME DEŠIMTMETYJE: MODERNIZACIJOS AR SOCIALISTINĖS UTOPIJOS LINK?

Svarbu pažymėti, kad 1955–1965 m. laikotarpis ryškiai skiriasi nuo pirmojo pokarinio dešimtmečio, kurį ženklino skurdas, nepritekliai ir visuotinė suirutė. Antruoju pokario dešimtmečiu palengva augo ekonomika, vis intensyviau plėtota pramonė, o sykiu – ir masinės statybos. Tiesa, miesto plėtra vyko pagal tuomečio režimo propaguojamus ekonominius ir ideologinius principus:

Vyraujanti socialinė tvarka, eliminavusi tradicines miestui nuosavybės formas, labai įtakėjo tolesnę Vilniaus urbanistinę raidą bei jo miestovaizdį. Vėliau Vilnius buvo plėtotas pagal 1953 m. sudarytą generalinį planą, kurio autorius architektas V. Mikučianis. Pagal jį buvo atstatomas ir naujai formuojamas miestas ir tam laikotarpiui netgi svarbesnė – jo pramonė. <...> Gausėjant gyventojų ir darbininkų, plėtotas ir taip vadintas „gyvenamasis fondas“. Nuo 1955 m. daugiabučių gyvenamųjų namų statyba buvo industrializuojama, o nuo 1964 m. – pilnai tipizuojama. <...> Vyraujant šiam – sovietiniam miesto plėtros modeliui, Vilnius tapo betoniniu socialistinės tikrovės ir gerovės simboliu, pagarsintu per visą tuometinę TSRS. Taip radosi dvejopas Vilniaus įvaizdis, dalinai išlikęs iki šių dienų. Vienas – istorinis, universitetinis su unikaliu, dideliu ir kiek pasmurgusiu senamiesčiu, ir kitas – naujasis betoninis arba „išorinis“, su televizijos bokštu, beribėmis viešosiomis erdvėmis ir žaluma, nors ir tik iš dalies, bet įgyvendinta socialistinės idėjos utopija (Grunskis 2011).

Greta sukurtos santykinės gerovės ir didesnės produktų gausos, įsigalinčių technologinių inovacijų ir kitokių modernizmo apraiškų šiuo laikotarpiu kiek palaisvėjo ir dvasinė atmosfera – Stalino kulto nuvainikavimas atnešė tam tikrą, nors ir labai ribotą, minties ir žodžio laisvę. Gerėjo ir buitinės miestiečių gyvenimo sąlygos: buvo išskeltas šūkis, kad būtina kiekvienai šeimai užtikrinti po modernų butą naujame name su patogumais. Pasak daugumos mūsų kalbintų pateikėjų, tokie butai daugeliui visokiuose užkampiuose besiglaudusių vilniečių atrodė lyg svajonė. Vis dėlto persikėlimą į juos dažnai lydėdavo dvejopas jausmas: viena vertus, kasdienės buities sąlygos tikrai ženkliai pagerėdavo, kita vertus, žmonės pasijusdavo įsprausti į vienodo dydžio ir dizaino „dėžutes“, apsupti atsitiktinių kaimynų ir netekę bet kokio individualumo:

Taip, mes gi iš tokio kaip virtuvė didumo, tokio kambario mes čia atsikraustėm. Atrodė baisiai daug vietos, mes baldų jokių neturėjom, tiktai spintelę virtuvinę. Ir viskas. Ir ta mažytė ten tokia sekcija buvo. <...> Tai atrodė, nu... visiškai jokio baldelio nėra, sudedama lovelė ir tokia sofa sena, ir viskas. Ir atrodė tiek daug vietos, kad aš net į ašaras puoliau, kad man čia neįauku, man čia baisu, man čia negerai! Ir va taip, taip ir... taip buvo. Paskui po truputį, po truputį, po truputį... pradėjom kurtis (Bronė, g. 1945, 2017-03-24).

Artimi ankstesnės kaimynystės ryšiai persikėlus sutrūkinėdavo, o naujus sunkiai sekdavosi užmegzti, nes daugiabučių gyventojai nepažinodavo vieni kitų ir kartais nė nenorėdavo susipažinti, jei kaimynystėje įkurdinti asmenys atrodydavo jiems pernelyg svetimi kultūriniu, nacionaliniu ar socialiniu požiūriu. Žinoma, galima prisiminti, kad anksčiau tokie skirtumai lyg ir netrukdė kaimyniškai bendrauti skurdžiomis pokarinio Vilniaus sąlygomis, o štai atsiradusi santykinė gerovė – atskiras butas, privati erdvė (tegu ir tipinė bei standartinė), atrodo, bus gerokai sumažinusi tų betoninių „narvelių“ gyventojų polinkį į bendruomeniškumą. Kol kas dar sunku paaiškinti, kodėl taip yra. Tiesa, sovietinės „gyvenamojo ploto“ skirstymo subtilybės lėmė, kad kai kurie daugiabučiai atitekdavo kokiai nors vienai ministerijai ar net institucijai ir juose apsigyvendavo tos srities darbuotojai. Šitaip Vilniuje atsirado vadinamieji švietimiečių, medikų, mokslininkų ir panašūs namai. Juose savo ruožtu kurdavosi aktyvesnės kaimynų bendruomenės. Bet visiškai normalus reiškinys buvo, atsidūrus kokiam nors daugiaaukščio „narvelyje“ tarp visiškai svetimų žmonių, ištikus dešimtmečius pragyventi nepažįstant net kitų tos pačios laiptinės gyventojų.

Šiaip ar taip, šiuo urbanizacijos dešimtmečiu ir kiek vėliau Vilniuje išties atsirado nemažai kvartalų, gatvių, gyvenamųjų ir pramoninių rajonų, kurie egzistuoja iki šiol, formuodami net ir šiandieninį miesto veidą. Pažymėtina, kad tuo metu atsikėlusių gyventojų sudėtis taip pat yra visai kitokia, nei buvo pirmuoju pokario dešimtmečiu: daugumą atvykėlių dabar sudarė etniniai lietuviai, atvykdavę studijuoti į miesto aukštąsias mokyklas arba dirbti į naujai statomus fabrikus. Intensyvi švietimo sistemos plėtra (1949 m. įvestas visuotinis privalomasis septynmetis, o 1959 m. – aštuonmetis išsilavinimas, suformuotas įvairių lygių mokyklų, įskaitant aukštąsias, tinklas) sykiu su įsigalinčia tam tikra gyvenimo tarpsnių standartizacija (savotiška normatyvine individo gyvenimo programa) smarkiai veikė augančius besimokančiųjų srautus. Įdomu, kad „švietimo sistemos plėtra tuo metu buvo būdinga visoms sparčią industrializaciją ir modernizaciją išgyvenančioms visuomenėms – tiek socialistinio bloko, tiek Vakarų šalių“ (Kraniauskienė 2016: 46–48). Taigi ją galima laikyti universaliu modernizacijos požymiu. Aišku, sovietinis režimas ir šiuo atžvilgiu pasižymėjo tam tikra specifika: ne vienas iš tuomečių studentų pasirinko mokslus vengdamas priverstinio darbo kolūkyje arba persikėlė į Vilnių tik todėl, kad vykdant visuotinę melioracijos kampaniją buvo nugriauta vienkiamyje stovėjusi tėvų sodyba (Kasperavičius 2017). Apskritai, visuotinai prieinamas aukštasis mokslas netruko tapti kone savotiška prievole: jaunuoliai siekdavo įstoti bet kur, kad tik neliktų neįstoję ir nenuviltų tėvų ar kitų artimųjų lūkesčių (Kraniauskienė 2016: 53–54). Šiaip ar taip, visų šių procesų rezultatas buvo itin sparčiai augantis Vilniaus gyventojų, ypač lietuvių tautybės, skaičius:

[Lietuvių] lyginamasis svoris nuo 1944 m. nuolat didėjo, taigi konkurencinę kovą darbo jėgos rinkoje laimėjo lietuvių tautybės miestiečiai, kurie 1989 m. sudarė daugiau nei pusę visų Vilniaus gyventojų <...>. Ne mažiau svarbu, kad jie tuomet buvo anaipol ne proletarai ar šiaip statistiniai vienetai, o tikras miesto elitas: valdininkų, įmonių ir įstaigų vadovų lietuvių buvo apie 70 proc., mokslo darbuotojų – irgi apie 70 proc., o kultūros, literatūros ir meno darbuotojų – net 80 proc. lietuvių (Pocevičius 2018: 46; dar žr. Tininis 1994; Vanagas 2018).

Kaip tik ši guvi ir aktyvi antruoju pokario dešimtmečiu ir kiek vėliau brendusi karta, ypač iš jos kilę menininkai, mokslininkai, kultūros darbuotojai, vėlesniu sovietmečiu suvaidino lemiamą vaidmenį plėtojant ne tik Vilniaus, bet ir visos Lietuvos mokslą, meną ir apskritai kultūrą, o 1989 m. jos atstovai stojo Sąjūdžio priešakyje (plg. Ramonaitė, Kavaliauskaitė 2011; Ramonaitė 2016). Šios kartos inteligentų atsiminimai ypač svarbūs ir mūsų vykdomam tyrimui, nes kaip tik jų pasakojimuose atsiranda nemažai mėginimų reflektuoti Vilnių kaip urbanistinę erdvę, nurodomos svarbios jiems miesto vietos, apie Vilnių samprotaujama pasitelkiant istorines, kultūrinės, estetines kategorijas:

Na, man Vilnius iš pat pradžių jau jis nebuvo svetimas. Bet ir tai, pirmą dieną, atnešdamas dokumentus, aš atėjau, susiradau tą universitetą, pasigrožėjau, gerai dar, kad atsiklaupęs nepasimeldžiau. Tokie didingi bokštai ir bažnyčios! Kitą dieną specialiai jau nuėjau, užsiregistravau (Jonas, g. 1942, 2017-03-24).

Žodžiu, Žirmūnai dar tik buvo pradėję statytis, Lazdynų nebuvo nei kvapo, ir miestas atrodė dar toks palyginti kompaktiškas. Kai aš su savo kurso drauge Vanda sugalvojau... Sugalvojom mes abidvi tokį turistinį žygį – apeiti Vilnių ratu, tai, žinoma, užsivėrėm ant baisių sunkumų. Mes pradėjom savo žygį ten nuo Užupio, nuo Bekešo kalno, ėjom ėjom aplinkui, per visas Antakalnio kalvas, per Rokantiškes, per visur, ir galų gale išlindom maždaug ties antruoju pliažu, Valakampiuose. Ir viskas, ir stop – upė. <...> Ir taip mes apie tą Vilnių neapėjom, supratom, kad čia ne vienos dienos darbas. <...> Mes labai daug ką sugalvodavom. Mes eidavom į Bernardinų dabartinį sodą, kuris tuomet vadinosi Jaunimo sodas, mokyti. Mes eidavom sportuoti už Vilnelės upės, ten kur yra Trijų Kryžių kalnas ir Bekešas, tenai eidavom sportuoti, o ką? Mes labai daug visko darydavom (Bronė, g. 1945, 2017-03-24).

Tokiuose pasakojimuose matyti sąmoningos šeštajame septintajame dešimtmetyje atvykusių jaunų, išsilavinusių žmonių pastangos savotiškai apgyventi, aprėpti miesto erdvę, susikurti kasdieninius ritualus, kartotinius veiksmus – įsigyvenimo mieste trajektorijas. Tai savotiškai iliustruoja Michelio de Certeau erdvės kaip „praktikuojamos vietos“ koncepciją (de Certeau 1988: 117). Ši naujakurių grupė,

galima sakyti, žengė svarbiausius žingsnius tikrąja to žodžio prasme apgyvendama Vilnių – paversdama jį jau ne šiaip *išgyvenimo*, kaip ankstyvuojų pokariu, bet tiesiog *gyvenimo* vieta. Sulig šia karta susidariusi pakankama kritinė išsilavinusių, aiškią tautinę savimonę turinčių individų masė bus lėmusi, kad Vilnius bene pirmąsyk istorijoje tapo išties lietuvišku miestu ir modernios Lietuvos sostine – pačia plačiausia kultūrine ir simboline prasme.

NAUJIEJI VILNIEČIAI – PIRMOJI KARTA NUO ŽAGRĖS?

Akivaizdu, kad net ir intensyvios urbanizacijos laikotarpiu Vilniuje gausiai apsigyvenę ir čia sparčiai įsitvirtinę atvykėliai negalėjo per naktį tapti miestiečiais. Dauguma jų buvo kilę iš kaimiškų vietovių, ten praleidę vaikystę ir jaunystę, dažnai ten palikę tėvus ir artimuosius. Svarbią, jei ne esminę, jų tapatybės dalį sudaro žemdirbiški, su kaimo gyvenimu susiję momentai. Klausantis autobiografinių pasakojimų, dėmesį pirmiausia patraukia tai, kad absoliuti dauguma pašnekovų pasakoti apie save pradeda toli gražu ne nuo apsigyvenimo Vilniuje, net jeigu kaip tik to ir būtų klausiami. Arba, net ir pradėję kalbėti apie atvykimą į Vilnių, netrukus nukrypsta į praeitį, į ankstesnius metus, ir išsamiai dėsto, pavyzdžiui, apie vaikystę, praleistą kaime, močiutės priežiūroje, apie mokymąsi artimiausio miestelio mokyklėlėje, apie žemės ūkio darbus, kurių tekdavo išmokti, apie kaimynystėje sribų užkluptus pasipriešinimo dalyvius ir pan. (Aleksandra, g. 1943, 2018-01-23). Žmonės, kurių artimieji arba jie patys išgyveno tremtį, neišvengiamai pradeda nuo to (Rimvydas, g. 1934, 2017-04-27; Jurgis, g. 1938, 2017-05-04; Bronė, g. 1945, 2017-03-24; Angelė, g. 1939, 2017-05-06; ir kt.). Akivaizdu, kad tokios vaikystės patirtys yra esminė šių žmonių savivokos dalis. Tolesnis laikotarpis Vilniuje (nors dažniausiai irgi kupinas dramatiškų išgyvenimų) pasakojimo tėkmėje paprastai neakcentuojamas kaip esminis: miestas daugeliui tėra vieta gyventi – mokytis ar dirbti, kartais taip ir netampanti namais, nors ir pragyvenus jame keletą dešimtmečių⁶. Tuo šeštojo septintojo dešimtmečio atvykėliai gerokai skiriasi nuo negausių išlikusių senųjų vilniečių (ir tų, kas būdami dar maži atvyko iškart po karo), kurių vaikystė prabėgo Vilniuje ir kuriems šis miestas neabejotinai yra tapatybės pagrindas, savivokos ašis arba – nostalgijos objektas (kai į jį žiūrima kaip į nykstantį ar niokojamą, žr. Mareckaitė 2013).

6 Pabandžius aiškintis detaliau ir primygtinai klausiant, kokį vaidmenį pašnekovų gyvenime vaidina Vilnius, ne tik tos pačios kartos ar socialinės grupės atstovų, bet net ir vienos šeimos narių požiūriai gali radikaliai išsiskirti. Yra teigiančių, kad Vilnius taip ir netapo jiems namais egzistencine prasme. Nors jame pragyventa keletas dešimtmečių, vis tiek ilgimasi gimtinės, stengiamasi kuo dažniau į ją sugrįžti, o po mirties norima atsigulti gimtojo kaimo kapinaitėse (Jonas, g. 1942, 2017-03-24). Kiti, anksti patyrę savotišką „išvaramą“ iš gimtinės ir seniai nebeturintys ten artimųjų, teigia, kad Vilnius jiems vis dėlto yra namai, ir vardija jiems svarbias ar mielas miesto vietas (Bronė, g. 1945, 2017-03-24).

Pokario atsikėlėlių tapatybė, remiantis jų pasakojimais, vertintina kaip dvilypė: jie taip ir lieka tarp miesto, kuriame pajėgia įsitvirtinti, bet vis dėlto sunkiai įstengia *įsigyventi* (fenomenologine šio žodžio prasme, plg. Šmitienė 2011), ir kaimo, kuriame liko jų jaunystės metai, jų artimieji, ir į kurį dažna proga grįžtama arba stengiamasi tam tikrą jo atitikmenį susikurti miesto sąlygomis. Tokiai tapatybei nusakyti veikiausiai tiktų dar prieš kelis dešimtmečius sociologo Roberto Redfieldo nukaltas kaimo – miesto kontinuumo terminas (angl. *folk-urban / rural-urban continuum*, žr. Redfield 1941, 1947, 1950), vėliau kurį laiką plėtotas ir gana išsamiai aptartas amerikiečių tyrėjų. Nors pasigilinus kone iškart tampa aišku, kad čia turime reikalą veikia su idealiais teoriniais konstruktais, kurių dauguma postulatų neatlaiko kritikos⁷, nei su empirinėmis kategorijomis, vis dėlto esmine šios kontinuumo teorijos vertybe linkstama laikyti tai, kad jos siūlomas teorinis rėmas leidžia integruoti skirtingas teorines sritis ir taip geriau suvokti kultūrinės raidos prigimtį ir tendencijas (Miner 1952: 537). Įvairių „miestiškumo“ požymių skirtingų autorių darbuose dar XX a. viduryje būdavo suskaičiuojama apie keturiasdešimt, bet tik menka dalis jų bent dviem atvejais sutapdavo (žr. Dewey 1960: 61). Nors esminiais miestą apibūdinančiais kriterijais sociologai laiko didesnę gyventojų tankumą, jų skaičių ir įvairovę, kurie savo ruožtu lemia tam tikrą miesto gyvenimo anonimiškumą, darbo pasidalijimą, menkai personalizuotus ir formalius žmonių santykius, iš dalies pagrįstus netgi nepažįstamų žmonių privalomai demonstruojamais tam tikrais jų statuso simboliais (ten pat: 65; plg. dar Wirth 1938), vis dėlto tenka pripažinti, kad daugelis tiek „miestui“, tiek „kaimui“ priskiriamų bruožų didesniu ar mažesniu mastu aptinkami įvairiose skirtingų kultūrų bendruomenėse. Būtų galima teigti, kad kaip tik tokia pusiau kaimiška pokario vilniečių tapatybė neišvengiamai lėmė kai kuriuos reiškinius, pastebimus ir šiandieniniame miesto gyvenime: specifines gyventojų laikysenas, tam tikrą miesto gyvenimo dinamiką, savotiškas „kaimietiškas“ vilniečių elgsenos formas, neišnykusias ir ligi šiol. Pavyzdžiui, kone visuotiniu reiškiniu sovietmetyje buvęs važdavimas į gimtinę savaitgaliais ir per atostogas padėti tėvams ir giminėms darbuose (ypač – per bulviakasį ir bulviasodį, kai dalis miestiečių net pasiimdavo atostogų), taip pat ir apsirūpinimas maisto produktais, atsivežamais iš kaimo, kuris buvo svarbi šeimos ekonomikos dalis, itin aktuali sovietinio deficito laikais. Kitas aspektas – vaikų siuntimas pas senelius ar giminaičius į kaimą per atostogas, o kartais ir ilgesniam laikui (kai jaunos šeimos, dar nespėjusios įsikurti, rasti darbo ir

7 Antai „kaimiškasis“ dichotomijos polius apibrėžiamas kaip nedidelė, izoliuota, menko išsilavinimo, gana homogeniška bendruomenė, pasižyminti stipriu grupinio solidarumo jausmu ir pan. (žr. Redfield 1947: 293), o „miestas“ turėtų būti suprantamas kaip viso to priešingybė (Miner 1952: 529). Nesunku įsitikinti, kad *kaimo* ir *miesto* sampratos netgi nesudaro tikros opozicijos (kaip, pavyzdžiui, *sekuliarus* vs. *sakralus* ir pan., žr. Dewey 1960: 63).

gauti butą, atiduodavo atžalas paauginti savo tėvams). Kaimiška gyventojų kilmė ir savotiška jų patiriama „žemės trauka“ bus nemenkai prisidėjusi formuojant ir kitą specifinį ne tik Vilniaus, bet daugelio sovietinių miestų gyvenimo reiškinių – vadinamųjų kolektyvinių sodų bumą. Turėti užmiestyje žemės sklypelį, kur galėtum užsiauginti daržovių ir praleisti laisvą laiką „arčiau gamtos“, ilgainiui tapo ne tik poreikiu, bet ir privilegija: kolektyvinio sodo buvimas ir jo vieta liudijo tam tikrą aukštesnį socialinį šeimos statusą ir gerovę:

Sodininkystė sovietmečiu buvo sublimatas – oficiali, įteisinta veikla, kuria daugybė miesto gyventojų siekė realizuoti draudžiamą troškimą turėti ką daugiau nei tik butą mieste. Toks troškimas nėra vienareikšmis. Visų pirma, jis įkūnija architektų ir urbanistų seniai nagrinėjamą temą – įtampą tarp žmogaus ir gamtos, tarp miesto ir kaimo (Šiupšinskas 2018: 241).

Dar viena įdomi kultūrinio gyvenimo ir socialinės komunikacijos forma – gausios „kraštiečių“ ir „žemiečių“ (žemaičių, dzūkų, anykštėnų, pasvaliečių, pakruojiečių ir pan.) draugijos ar bendruomenės, kai žmonės renkasi draugėn dainuoti savo kilmės regiono dainų ar ragauti „savo krašto“ vaišių, praktikuoti papročių ir pan. Tokios bendruomenės buvo ir tebėra Vilniuje labai populiarios; pagrįsta būtų manyti, kad jų gyvavimas ir veikla liudija savotišką miesto gyventojų savivoką ir identifikaciją: save jie vertina ne tik kaip vilniečius, bet ir kaip savo kilmės regiono atstovus, tarsi laikinai atsidūrusius Vilniuje. Kaip minėta, panašia taktika vadovaudamiesi dar ir pirmieji pokario persikėlėliai mezgė socialinius ryšius: pagalbos ir paramos jie pirmiausia tikėjosi iš kraštiečių ar giminių, su kuriais palaikė ryšį ir kūrė savotiškas kaimo bendruomenes miesto aplinkoje.

Toks didelės dalies Vilniaus gyventojų požiūris į save ir jų veikla bei polinkiai lėmė, kad Vilniaus vaizdas šiek tiek skiriasi nuo kitų didelių Europos miestų. Antai su tuo susijęs būdingas miesto ištuštėjimas švenčių dienomis ir savaitgaliais (ypač šiltuoju metų laiku), kai gyventojai, užuot leidę laiką ar pramogavę aikštėse ir parkuose, masiškai išsivažinėja į kaimus ar kolektyvinius sodus. O bendri didieji miesto renginiai (įvairios mugės, festivaliai) irgi dažnai atrodo kaip tam tikri mėginimai sukaiminti miestą, ypač išryškinant folklorinius, žemdirbiškus kultūrinius akcentus⁸, nors šie ir keistokai atrodo urbanistinėje aplinkoje. Ryškus pavyzdys – vadinamoji *Kaziuko* ir kitos panašios mugės su visokiomis vežėčiomis, išrikiuotomis ant miesto grindinio, kurios itin erzina kritiškai mąstančius intelektualus:

8 Įdomu, kad jau pirmosios masinės šventės, pokario laikotarpiu imtos švęsti Vilniuje, irgi buvo tradicinės, perimtos iš kaimo: Joninės, Užgavėnės, Pavasario šventė (Velykos) (žr. Pocevičius 2018: 8).

Vasario 16-ajai Lietuvą pakėlusios Vilniaus konferencijos šimtmetį sostinė pasitiko dar vienu jomarku Gedimino prospekte. Miunchene – galingas miestiškas „Octoberfest“, Vilniuje – dar vienas bažnytikaimio jomarkas su tais pačiais baibokais. Kiek galima kaimizuoti ir valstietizuoti savo sostinę? <...>

Tarpukariu šaukėm: „Mes be Vilniaus nenurimsim!“ . O kai Vilnių atgavome ir sugužėjome į jį iš savo kaimų, tai lyg stabo ištikti iki šiol: ką su juo daryti? Poetas Marcellijus Martinaitis kažkada taikliai pastebėjo, kad dauguma po karo į Vilnių suvažiausių žmonių gyvena čia taip, tarsi būtų šalia Vilniaus. <...> Kaip išvaryti kaimą iš lietuvio, jei net iš Vilniaus išvaryti kaimo nepavyksta? (Valatka 2017).

* * *

Akivaizdu, kad kultūrine prasme Vilnius ir šiandien gyvuoja kaip savotiškas miesto ir kaimo kontinuumas. Aišku, galima tuo piktintis ir reikalauti „išvaryti kaimą iš Vilniaus“. O galima tame išvelgti ypatingos, unikalios Vilniaus istorijos tąsą, išskirtinę šio miesto tapatybę, pagaliau – pirmąsyk istorijos tėkmėje išryškėjusį Vilniaus lietuviškumą (tegu ir perdėm „kaimišką“). Būtent tokia sostinės gyventojų tapatybė, kaip matėme, atpažįstama jų autobiografiniuose pasakojimuose („Aš – kaimo vaikas“, – tolydžio prasitaria ne vienas); ji remiasi skaudžia, turtinga, unikalia jų gyvenimo patirtimi, yra neatimama jų savastis ir didelis dvasinis turtas. Tyrėjų užduotis – kaip galima geriau šią tapatybę pažinti: kuo daugiau duomenų apie ją sukaupti ir kuo išsamiau ją išanalizuoti. Tikėtina, kad tokiu būdu gali pavykti vienu kitu aspektu praturtinti ir pasaulinę miesto antropologiją.

LITERATŪRA

- Bennett Gillian 1989. “‘And I Turned Round to Her and Said...’ A Preliminary Analysis of Shape and Structure in Women’s Storytelling”, *Folklore*, vol. 100, No. 2, p. 167–183.
- de Certeau Michael 1988. *The Practice of Everyday Life*, transl. by Steven F. Rendall, Berkeley: University of California Press.
- Dewey Richard 1960. “The Rural-Urban Continuum: Real but Relatively Unimportant”, *American Journal of Sociology*, vol. 66, No. 1, p. 60–66.
- Drėmaitė Marija 2010. „Naujas senasis Vilnius: senamiesčio griovimas ir atstatymas 1944–1959 m.“, in: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, sud. G. Jankevičiūtė, Vilnius: LDID, VDA leidykla, p. 183–200.
- Grunskis Tomas 2011. *Pastabos apie Vilniaus miesto raidą (2011 metų redakcija)*, prieiga per internetą: [http://www.grunskis.net/www.grunskis.net/Blog/Entries/2011/8/2_Pastabos_apie_Vilniaus_miesto_raida_\(2011_metu_redakcija\).html](http://www.grunskis.net/www.grunskis.net/Blog/Entries/2011/8/2_Pastabos_apie_Vilniaus_miesto_raida_(2011_metu_redakcija).html), [žiūrėta 2018-08-01].
- Yossman Sam 2016. *Šaltojo karo samdiny: [atsiminimai]*, Vilnius: Mažoji leidykla.
- Kaivola Bregenhøj Annikki 1996. *Narrative and Narrating. Variation in Juho Oksanen’s Storytelling*, (*FF Communications*, No. 261), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

- Kaivola-Bregenhøj Annikki 2006. "War as a Turning Point in Life", in: *Narrating, Doing, Experiencing: Nordic Folkloristic Perspectives*, ed. by Annikki Kaivola-Bregenhøj, Barbro Klein, Ulf Palmfelt, (*Studia Fennica Folkloristica*, vol. 16), Helsinki: Finnish Literature Society, p. 29–46.
- Kaivola-Bregenhøj Annikki 2008. "Experience and Interpretation: Emotion as Revealed in Narration", *Journal of Ethnology and Folkloristics*, vol. 2, No. 2, p. 3–11.
- Kaivola-Bregenhøj Annikki 2009. "History Bursts into Story: Women's Tales of War", *Folklore Fellows' Network*, No. 37, p. 2–17.
- Kasperavičius Algis 2017. *Vilnius: demografinės ir kultūrinės permainos nuo tarpukario iki šių dienų*, prieiga per internetą: <https://www.upc.smm.lt/ekspertavimas/vadoveliai/komisija/2017-metai/Kasperavicius-Vilnius-demografines-lietuviu-kalba.doc>, [žiūrėta 2018-08-01].
- Kraniauskienė Sigita 2016. „Pirmosios sovietinės kartos gyvenimo eigos ypatybės tapimo suaugusiųjų tarpsnyje“, in: Laimutė Žilinskienė, Sigita Kraniauskienė, Irena Štutinienė. *Gimę socializme: pirmoji sovietmečio karta*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 35–80.
- Kuzmickas Bronislovas 2015. „Postmodernioji tapatybė postmodernėjančios tikrovės fone“, *Kultūros barai*, Nr. 2, prieiga per internetą: <https://www.eurozine.com/postmodernioji-tapatybe-postmodernejancios-tikroves-fone/>, [žiūrėta 2018-08-01].
- Low Setha M. (ed.) 2005. *Theorizing the City: The New Urban Anthropology Reader*, New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press.
- Lunevičiūtė Gabija 2016. „Pokario Vilniaus kvapai: arklių mėšlas bei yrantys lavonai“: LRT radijo laida „Ryto garsai“, *Irt.lt*, birž. 02, prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/kalba-vilnius/32/138608/pokario-vilniaus-kvapai-arkliu-meslas-bei-yrantys-lavonai>, [žiūrėta 2018-08-01].
- Mareckaitė Gražina 2013. *Šiapus ir anapus Vilniaus vartų: veidai ir vaizdai*, Vilnius: R. Paknio leidykla.
- Mikailienė Živilė 2010. "Soviet Vilnius: Ideology and the Formation of Identity", *Lithuanian Historical Studies*, vol. 15, p. 171–189.
- Miner Horace 1952. "The Folk-Urban Continuum", *American Sociological Review*, vol. 17, No. 5, p. 529–537.
- Palmfelt Ulf 2007. "Expanding Worlds: Into the Ethnography of Narrating", *Folklore*, vol. 37, p. 7–19.
- Palmfelt Ulf 2009. "Contemporary Uses of Narrative", *Elore*, vol. 16, No. 2, p. 1–12.
- Pocevičius Darius 2016. *100 istorinių Vilniaus relikty: nuo XIV a. iki 1944 m.*, Vilnius: Kitos knygos.
- Pocevičius Darius 2018. *Istoriniai Vilniaus reliktai 1944–1990*, Vilnius: Kitos knygos.
- Portelli Alessandro 1981. "The Peculiarities of Oral History", *History Workshop Journal*, vol. 12, No. 1, p. 96–107.
- Ramonaitė Ainė, Kavaliauskaitė Jūratė 2011. *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, Vilnius: Baltos lankos.
- Ramonaitė Ainė (sud.) 2016. *Nematoma sovietmečio visuomenė*, Vilnius: Naujasis židyns-Aidai.
- Redfield Robert 1941. *The Folk Culture of the Yucatán*, Chicago: University of Chicago Press.
- Redfield Robert 1947. "The Folk Society", *American Journal of Sociology*, vol. 52, No. 4, p. 293–308.
- Redfield Robert 1950. *A Village that Chose Progress: Chan Kom Revisited*, Chicago: University of Chicago Press.
- Scuro Jennifer 2004. "Exploring Personal History: A Case Study of an Italian Immigrant Woman", *The Oral History Review*, vol. 31, No. 1, p. 43–69.
- Somers R. Margaret 1994. "The Narrative Constitution of Identity: a Relational and Network Approach", *Theory and Society*, vol. 23, p. 605–649.
- Stravinskienė Vitalija 2011. *Tarp gimtinės ir tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959 m.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Stravinskienė Vitalija 2014. „Rytų ir Pietryčių Lietuva ir sovietų etninė-demografinė politika (1944–1964 m.)“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 19, p. 124–134.

- Šiupšinskas Matas 2018. „Vasarnamio sublimatas: kolektyviniai sodai sovietmečiu“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, iss. 88-89, p. 233–243.
- Šmitienė Giedrė 2011. „Takios tradicijos samprata“, *Tautosakos darbai*, t. XLI, p. 15–43.
- Švedas Aurimas 2015. „Pokalbiai kaip patirčių atverties ir prasmų kūrimo laukas“, *Colloquia*, Nr. 34, p. 190–196.
- Tininis Vytautas 1994. *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius: Enciklopedija.
- Valatka Rimvydas 2017. „Kaip išvaryti kaimą iš Vilniaus ir lietuvių?“, *Delfi.lt*, rugs. 17, prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/r-valatka-kaip-isvaryti-kaima-is-vilniaus-ir-lietuviu.d?id=75785603>, [žiūrėta 2018-08-01].
- Vanagas Jurgis 2018. *Antakalnis: kilmė, raida, žmonės*, Vilnius: Humanitas.
- Verkelis Antanas 2015. *Kas sugriovė Vilnių*, Vilnius: Briedis.
- Vinogradnaitė Inga... [et al.] 2018. *Sakytinė istorija kaip sovietmečio tyrimo metodas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Wirth Louis 1938. “Urbanism as a Way of Life”, *American Journal of Sociology*, vol. 44, No. 1, p. 1–24.

Between Country and City: Construction of Identity in the Autobiographic Narratives of the Post-War Vilnius Inhabitants

LINA BŪGIENĖ

S u m m a r y

Keywords: autobiographic narratives, post-war Vilnius, identity, urban anthropology.

The basis of the article comprises oral interviews collected in the course of fieldwork carried out for the project „Plots of Individual Modernization in the Autobiographic Narratives of the First Generation Urban Inhabitants (Post-War Period in Vilnius)” and other sources, including published memoirs, essays, and various documents. The main question is, in what way, when and to what extent (if at all) did people arriving to Vilnius during two post-war decades adapt there, becoming (perceiving themselves as) the urban dwellers? To answer that question, the author applies the oral history approach, while using narrative analysis currently particularly favored by folklore researchers for more detailed examination of oral autobiographic narratives. She pays attention to some distinctive features of narrative contents and form that allow for deeper insight into the structure of narrative and reconstruction of the essential components of the narrator’s self-identity.

The article starts with survey of the historical, social, ideological and demographic shifts taking place in Vilnius during the WWII and in the course of the post-war period. During this time, Vilnius experienced such immense cataclysms that seemed rather exceptional even in the context of that dramatic historical period, with over 90 per cent of its former inhabitants either killed or exiled, and huge part of the city becoming ruins. Having changed also its political system and national affiliation, the devastated city gradually filled in with new population. The new arrivals mostly came from countryside or small townships, bringing along their typical everyday routines, tactics of procuring the necessary living means, and ways of communication. In the first post-war decade, marked by massive devastation, shortages and lack of supplies, interpersonal relations and mutual assistance were of utmost importance: people formed “country-like” neighborhoods in the city, helping and supporting each other almost as family members. Some of them even engaged in agricultural practices

(growing vegetables in the yards of the city center, etc.). According to their narratives, at that time they did not care so much for the city's history, culture, and identity, even for the enforced socialist ideology, concentrating instead on daily survival.

The situation altered significantly from the end of the 1950s, after the Stalin's death, and with relative economic growth starting to yield its results. The government launched an extensive housing program, with entire new living areas of residential blocks springing up in a rather short time. Many families were able to acquire new modern flats and upgrade their living conditions. However, as is evident from the memoirs, this also involved growing alienation and breaking of the formerly established social ties. The city experienced a demographic boom, with Lithuanians making the majority of its population – for the first time in its history. Many of the new inhabitants were young people coming either to study at the University or at a number of the newly opened institutes (the result of the expanded modern system of education), or seeking work at the new factories. These people seem to have been much more inclined to reflect upon the history and culture of Vilnius, its symbolic significance as the Lithuanian capital, and its urban identity. However, even they preserved some of their inherited rustic practices and preferences in taste and ways of living, creating some kind of peculiar “folk-urban” identity of the Vilnius' dwellers. Thus, the nowadays Vilnius has some characteristic features of the urban dynamics and patterns of everyday life that seem to be rather unique and call for thorough investigation in terms of urban anthropology.

Straipsnis parašytas įgyvendinant mokslo projektą „Individualaus modernėjimo siužetai pirmosios kartos miestiečių autobiografiniuose pasakojimuose (pokario Vilnius)“, kurį pagal nacionalinę mokslo programą „Modernybė Lietuvoje“ remia Lietuvos mokslo taryba (2017–2019, sutarties Nr. S-MOD-17-11).

Gauta 2018-09-12